

Hynek Jeřábek

Má sociologická dobrodružství

Lidé, místa,

vědecká setkání

KAROLINUM

Má sociologická dobrodružství

Lidé, místa, vědecká setkání

Hynek Jeřábek

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Jiří Ryba

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Obálka a sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, podle druhého tištěného,
v Karolinu prvního

© Univerzita Karlova, 2025

© Hynek Jeřábek, 2025

Photography © Hynek Jeřábek, 2025

ISBN 978-80-246-6001-1

ISBN 978-80-246-6007-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

PODĚKOVÁNÍ K PRVNÍMU VYDÁNÍ

Děkuji své rodině, manželce a dvěma synům, za všestrannou podporu. Vždy znovu mě vypravovali do světa a trpělivě na mě čekali. Za celoživotní inspiraci děkuji svým nezištným přátelům. Někteří byli mými generačními druhy, jiní mými mentory, učiteli: Jan Řehák, Jiří Večerník, Michal Illner, František Zich, Miloš Petrusek. V cizině to byli zvláště: Paul Martin Neurath, Elisabeth Noelle-Neumannová, Peter Katzenstein, Anton Amann, Erhard Roy Wiehn a David Morrison, a to často i na dálku. A třetí okruh přátel tvoří několik generací mých studentů, pozdějších spolupracovníků. Za rychlé a pečlivé vydání této knížky patří mé poděkování Sociologickému nakladatelství (SLON) a Jiřímu Rybovi.

V Hořovicích 6. prosince 2019
Hynek Jeřábek

PODĚKOVÁNÍ KE DRUHÉMU VYDÁNÍ

Děkuji Nakladatelství Karolinum a opět redaktorovi Jiřímu Rybovi za přípravu a realizaci 2. vydání.

V Hořovicích 10. dubna 2025
Hynek Jeřábek

Obsah

ÚVODEM /9

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ /10

PROLOG K NAŠÍ SVOBODNÉ SOCIOLOGII /11

Kapitola 1

POPRVÉ V AMERICE /19

Kapitola 2

MEZINÁRODNÍ PROJEKT PROFESORA KATZENSTEINA /25

Kapitola 3

„BÁBELSKÁ“ KNIHOVNA /29

Kapitola 4

ELISABETH NOELLE-NEUMANNOVÁ A JEJÍ VÝZKUMNÝ
ÚSTAV /34

Kapitola 5

PAUL NEURATH A ARCHIV PAULA LAZARSFELDA VE VÍDNI /38

Kapitola 6

JEDENÁCTÉ ZÁŘÍ A NÁŠ „HASIČSKÝ PROJEKT“ /46

Kapitola 7

CADENABBIA A JEJÍ METODOLOGICKÉ SEMINÁŘE /54

Kapitola 8

MOJI SKVĚLÍ DOKTORANDI /60

Kapitola 9

PAUL LAZARSELD A VÍDEŇSKÁ KONFERENCE K DĚJINÁM
SURVEY RESEARCH /64

Kapitola 10

PÉČE O SENIORY V RODINĚ /68

Kapitola 11

MEZIGENERAČNÍ SOLIDARITA A INDEX RODINNÉ
SOUHRŽNOSTI /73

Kapitola 12

FENOMÉN SCHWARZENBERG A PREZIDENTSKÉ VOLBY
V ROCE 2013 /79

Kapitola 13

POČÁTKY EMPIRICKÉHO SOCIÁLNÍHO VÝZKUMU V USA /86

Kapitola 14

KONFERENCE ICA V PRAZE, ELIHU KATZ
A THORSTEIN VEBLEN /92

Kapitola 15

PAUL LAZARSELD A POVÁLEČNÝ ÚSPĚCH KOLUMBIJSKÉ
SOCIOLOGICKÉ ŠKOLY /97

Rozuzlení

SHRNUTÍ A ZÁVĚRY /101

VÝBĚROVÁ LITERATURA /109

Úvodem

Mé výzkumy jsou téměř vždy propojeny s místy, v nichž vznikaly, a s lidmi, bez jejichž nápadů, hypotéz a úsilí by má sociologie nemohla být dobrodružstvím poznávání. Bez nich by se mé výzkumné snažení buď vůbec neuskutečnilo, vyvíjelo by se jinak, anebo by nedospělo k potřebným výsledkům.

Za svůj dobrodružný život sociologa-výzkumníka vděčím především lidem, které jsem zblízka poznal, kteří mi pomohli, kteří mě formovali, důvěřovali mým upřímným snahám při hledání souvislostí ve složitém sociálním světě. Dostal jsem se na místa konání slavných výzkumů, významných konferencí, do prostředí, v němž výzkumníci dlouho přede mnou usilovali o poznávání světa lidí kolem nás.

Chtěl bych se podělit se čtenáři této malé vzpomínkové knížky o zážitky, které provázely mé snahy porozumět světům a aktivitám lidí někdy v čase již dosti vzdáleném.

Předmluva k druhému vydání

Co k napsaným příběhům dodat? Snad jen prozradit motiv nového vydání. První vydání jsem připravil pro své přátele a požádal jsem Jiřího Rybu, zda by dokázal vydat malou knížku ve vydavatelství SLON tak rychle, abych ji mohl rozdat svým přátelům při příležitosti svých kulatých narozenin na Silvestra 2019. Díky, povedlo se. První vydání mělo jen sto výtisků a je již dávno rozebrané. Druhé vydání je určeno především vám, moji studenti, a vlastně všem mladším generacím sociologů. Rád bych také vám, milí noví čtenáři, ukázal svůj pohled na svět. Také s vámi bych se chtěl podělit o své dojmy a zážitky z cest a výzkumů. Nabízím vám ta svá sociologická dobrodružství, která jsem si naplno užíval. Knižku jsem soustředil na část svého výzkumnického života, v níž jsem se mohl rozhodovat svobodně, kam pojedu a co budu zkoumat. Právě proto má knížka začíná až v předvečer velkých společenských změn roku 1989. Přednášky na fakultě, články a konferenční vystoupení seznamují s výsledky výzkumů.

A v této knížce můžete nahlédnout za oponu. Jak vznikaly mé výzkumné otázky? Kdo byli mí přátelé a spolupracovníci? Co zkoumali doktorandi, s nimiž jsem spolupracoval? Kdo ze sociologů byl mým vzorem? S kým jsem se setkal a o kom jen píší? Doufám, že stránky této knížky pootevírají dveře do mé sociologické dílny. Zvu vás, abyste má sociologická dobrodružství prožili v duchu se mnou.

V Hořovicích 10. dubna 2025
Hynek Jeřábek

Prolog k naší svobodné sociologii

Rok 1988. Společnost ve své většině ještě spí. Jsme před „Palačovým týdnem“. Od konce roku 1987 sice vycházejí každý měsíc samizdatové Lidové noviny, ale není snadné se k nim dostat. Ještě se nepodepisuje ani petice „Několik vět“. Sociologie ale již nespí. Miloslav Petrušek s Josefem Alanem vydávají Sociologický obzor, sice jen v několika exemplářích, jako samizdat, ale s vlastními názory a bez cenzury. Miloslav Petrušek je pozván Antonínem Matějovským, aby pracoval v Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. Ivan Gabal s Petrem Matějí a Vladimírem Rakem využívají data z výzkumu sociální struktury po svém, k analýze životního způsobu a vzdělanostní struktury. Ivo Možný zkoumá manželské páry vysokoškoláků a začíná systematicky budovat sociologii rodiny. Jiřina Šiklová provádí hlubokou a zasvěcenou analýzu „šedé zóny“. (Šiklová, 2015) Martin Bútora vydává sociologickou analýzu podrobně seznamující s problémem alkoholismu. Slovenští kolegové se angažují v boji za zlepšení životního prostředí v Bratislavě i jinde. Jiří Večerník, Michal Illner, Jiří Musil a další posílají své práce do ciziny a mají na ně pozitivní ohlas. Československá sociologická společnost (ČSSS) se chystá na své valné shromáždění, které se bude konat v polovině prosince spolu s konferencí v malém sále Paláce kultury, jak se tehdy nazývalo dnešní Kongresové centrum na konci pražského Nuselského mostu.

Sociologická společnost má 639 řádných členů a velký počet z nich se podílí na akcích dvanácti sekcí a šesti místních poboček. Mnohé z odborných sekcí a regionálních poboček pravidelně pořádají půl-, celodenní a často i týdenní výjezdové semináře. Aktivita členů je vysoká. Mnozí ze sociologů se odborně realizují právě v činnosti sekcí. Metodologická sekce již několik let pravidelně pořádá týdenní kurzy „Kapitoly ze sociologických metod a technik“ pod vedením Jana Řeháka. Ti, kteří zde přednášejí, by

jinak, například na univerzitě, učit nemohli. Ivo Možný a jeho kolegové z Brna organizují také podobné vícedenní akce. Takže pro plánované valné shromáždění společnosti se schází v sekretariátu ČSSS velké množství návrhů do kandidátky pro nastávající volby pětačtyřicetičlenného hlavního výboru a jeho devíti náhradníků. Ze zvolených členů hlavního výboru pak bude zvolen reálný mocenský orgán, devatenáctičlenné předsednictvo, které povede ČSSS po další tři roky.

S tímto rituálem, který se odehrával každé tři roky, jsem byl detailně obeznámen. Byl jsem dlouholetým tajemníkem sekce metod. Do ČSSS mě pozval Jan Řehák ještě jako svého studenta v roce 1972. A zájem o metodologii i o práci v sociologické společnosti mi zůstal i nadále. Pokaždé jsme za výbor sekce posílali návrhy na kandidátku hlavního výboru. Část našich návrhů nebyla přijata vůbec a část vždy skončila na kandidátce pro náhradníky. Je třeba vysvětlit, že v praxi, přestože to nebylo nikde ve stanovách uvedeno, probíhala volba členů hlavního výboru a volba náhradníků zvlášť. Členy hlavního výboru se mohli stát jen ti, kteří byli vytištěni na „kandidátce pro hlavní výbor“. Kdo byl vytištěn na „kandidátce pro náhradníky“, mohl být zvolen jen náhradníkem. Existuje vůbec nějaká šance tento rituál narušit? O tom jsem usilovně přemýšlel.

V čele předsednictva vždy zasedaly osoby předem schválené „partajními“ orgány. Mezi nimi Karel Rychtařík, hlavní ideolog oficiální sociologie, Jaroslav Kohout a Juraj Zvara, dosavadní předsedové Československé a Slovenské sociologické společnosti, Lubomír Vacek, Alexander Fazik a další nomenklaturní kádři normalizačního období. Předem bylo rozhodnuto, koho soudruzi zvolí předsedou a místopředsedy a koho vědeckým tajemníkem, aby „vše dobře fungovalo“ zase po další tři roky. V sekretariátu ČSSS se tentokrát sešlo opravdu velké množství návrhů na členy hlavního výboru ze všech sekcí a poboček. A mezi návrhy se již objevila jména, která by si ještě před třemi lety málokdo troufl vážně navrhnout: Miloslav Petrusek, Ladislav Rabušic, Zora Bútorová, Soňa Szomolányiová, Vladimír Krivý. Byli tam ale i Jiří Buriánek, Ivo Možný, Juraj Schenk, Helena Woleková, Jiří Musil, Jiří Linhart a další aktivní sociologové. Za sekci metod jsem byl na kandidátce také.

Tajemník společnosti Lubomír Vacek, který vedl administrativu valného shromáždění, možná ještě s dalšími členy

dosavadního předsednictva, sestavil z došlých návrhů dvě kandidátky: kandidátku na 45 členů hlavního výboru a kandidátku na devítku náhradníků. Ti se mohli ujmout role člena výboru jen tehdy, když někdo z výboru odešel, což bývalo velmi zřídka. Náhradníci jsou tedy sice zvoleni, ale vlastně odsouzeni k nečinnosti. Na kandidátce členů hlavního výboru byli napsáni vedle aktivních členů sekci a poboček především prověřeni členové strany a vedoucí představitelé československé normalizační sociologie. S nimi se pak počítalo, že naplní vládnoucí předsednictvo. Jmenujme některé z nich: František Charvát, Jaroslav Kohout, Lubomír Vacek, Alexander Fazik, Juraj Zvara a další. Na kandidátce náhradníků byli uvedeni ostatní navržení. S jejich podílem na řízení sociologické společnosti se však reálně nepočítalo.

Kandidátky byly vytištěny a každý člen Československé sociologické společnosti dostane při registraci, tedy před začátkem valného shromáždění, do rukou společný „Návrh kandidátky členů, náhradníků hlavního výboru a revizorů“ na jednom papíře, pěkně rozdělený do tří jasně nadepsaných oddílů. Volby se uskuteční v odpolední části programu 13. prosince 1988. Předchozí den, 12. prosinec, a poté i následující dopoledne jsou věnovány vědecké konferenci.

Když jsem se zamýšlel nad touto svou glosou, prohlédl jsem, co již bylo k tématu napsáno. Pak jsem dokonce podrobně prošel materiály k valnému shromáždění uložené v archivu ČSSS. Tam jsem našel i vytištěný vzor kandidátky a stenografický záznam z jednání valného shromáždění. Ve výběru korespondence Miloslava Petruska a Aleny Miltové s Martinem a Zorou Bútorovými z let 1985 až 1989 (*Ale snad i pro toto jsme žili, ne?*, 2016) jsem našel důležitou charakteristiku atmosféry tehdejší konference včetně vysvětlení konfliktu, který se odehrál během kulatého stolu k sociologické teorii, který byl součástí večerního programu konference den před konáním valného shromáždění. Tento kulatý stůl jsem 12. prosince nenavštívil. Měli jsme v té době paralelní kulatý stůl k metodologickým problémům sociologického výzkumu. Martin Bútor v dopise Alence a Milanovi píše: „Priebeh okrúhleho stola možno považovať za jednu z okolností, ktoré prispeli k nie celkom očakávanému výsledku voľby členov hlavného výboru ČSSS a jeho predsedníctva...“ (*tamtéž*: 300) Co se vlastně stalo na konferenci, při tomto kulatém stole? Martin Bútor to líčí slovy: „Do polemiky s Karlom